

Vasile Pavel

Raporturi motivaționale între cuvinte

Studiul de față se referă la aspectul onomasiologic al motivației. Motivația face parte din procesul complex al desemnării obiectelor. Fenomenul se referă în mod direct la raporturile motivaționale între cuvinte. Derivatele sunt *cuvinte motivate*. Ele iau naștere din alte semne ale limbii, iar legătura între cuvântul derivat și cel primar este transparentă (*lemnar* „meseriaș care se ocupă cu prelucrarea lemnului” < *lemn* + suf. *-ar*). Primul cuvânt este *motivată (ul)*, al doilea – *motivant (ul)*. La fel și în cazul derivatelor semantice (*mălai* „porumb” < *mălai* „mei” – în graiul maramureșean și al Transilvaniei din nord-est).

O unitate lexicală motivată are însușirea de a trimite la un alt cuvânt (lexemul *scrumieră* ne amintește de *cuvântul nemotivat scrum*). Existența a două tipuri de cuvinte – motivate și nemotivate – constituie o trăsătură tipologică universală, o „universalie semantică”. Din acest punct de vedere, limbile se deosebesc doar prin „proporția deosebită” a cuvintelor motivate și nemotivate [16, p. 255].

Unitățile polilexicale stabile (*urât ca moartea*) și sintagmele denominative (*gură de ham, pălărie de răsărită* „discul florii-soarelui, în care sunt înfipte semințele”, *mătase de porumb*) de asemenea se înscriu în categoria semnelor glotice motivate.

Structura derivatului și a sintagmei denominative e constituită din *baza onomasiologică* (cuvântul care se pune la baza denotării, la identificarea referentului) și *caracteristica onomasiologică* (cf.: determinantul *de răsărită*).

Se admite teza că unitățile lexicale au deseori originea în planul sintagmatic al limbii, că multe cuvinte reprezintă „condensări” ale unor structuri sintactice. În acest caz semnul-comunicare devine semn-denumire. Are loc astfel un transfer de la judecată despre obiect la denumirea sa (*omul care ară cu plugul – plugar*, după cum *floarea-soarelui e planta care se orientează spre soare*). Din acest motiv unii lingviști propun ca teoria motivației să cuprindă noțiunea de judecată motivantă [13, p. 10]. Propoziția-judecată se transformă deseori într-o sintagmă atributivă, care, în cele din urmă, prin univervizare, dă naștere unui singur cuvânt: *O pasăre zboară* > *Unele/Toate păsările zboară* > *păsările zburătoare* > *zburătoarele* [1, p. 123]. Originea polilexicală a unităților nominative monolexicale e afirmată de lingvistul polonez Jan Rozvadowski și de alți cercetători.

Drept bază onomasiologică pentru crearea noilor denumiri servesc, de cele mai multe ori, cuvintele nemotivate, adică semnele ce și-au pierdut forma internă, motivul (motivația), semnul devenind opac, arbitrar.

La origine toate cuvintele sunt motivate. Constatărea de către mulți lingviști notorii a faptului că în toate limbile lumii există cuvinte motivate și nemotivate nu vine în contradicție cu teoria caracterului arbitrar al semnului glotic.

F. de Saussure afirmă că problema lingvistică este înainte de toate semiologică, deoarece limba este sistem de semne, că „semnul lingvistic este arbitrar”. Savantul elvețian înțelegea prin „arbitrar” lipsa de legătură naturală între cele două laturi ale semnului (afară de cazul onomatopeelor și interjecțiilor): semnificat și semnificant. F. de Saussure concluzionează cu fermitate: „Principiul arbitrariului semnului nu este contestat de nimeni, acest principiu domină întreaga lingvistică” [6, p. 87)]. Totodată Saussure vorbea despre „motivația relativă” a semnului, tălmăcită de el ca o motivație relativ arbitrară, ceea ce i-a făcut pe cercetători să-i reproșeze savantului „inconsecvența” și „confundarea de diverse aspecte” [12, p. 346]. Nu vom intra în dezbaterăa acestei probleme, aici rezumându-ne doar la observația marelui lingvist Eugeniu Coșeriu: *În termenii teoriei reflectării, legătura între concept și denotat nu este arbitrară (conceptul e dependent de denotat), arbitrară este între semnificant și semnificat.*

W. von Humboldt a afirmat rolul activ al limbii în procesul cunoașterii. Limba nu pleacă de la un fapt exterior care să-l exprime, ci participă la elaborarea cunoașterii. Conceptul nu e posibil fără limbă, obiectul nu capătă realitate deplină, decât prin mijlocirea conceptului, prin limbaj [2, p. 109].

Prin urmare, semnul glotic este arbitrar (în afara creațiilor, reiterăm, onomatopeice, a interjecțiilor și a cuvintelor cu „simbolism fonetic”) și totodată motivat, până nu-și pierde această facultate, când devine opac, cu forma internă ștearsă, pierdută (de ex. *vis, os, sare, pâr*). Limba poate să existe, să funcționeze și să se dezvolte în condițiile îmbinării celor două principii: principiul caracterului arbitrar și principiul caracterului motivat al semnului [15, p. 146]. De aceea, încercarea unor lingviști (Emil Benvenist, R. A. Budagov) de a contesta caracterul propriu-zis arbitrar al multor cuvinte cu aparența că semnul glotic nu este „o categorie cu totul arbitrară” și că există și numeroase cuvinte motivate, asemenea interpretare este lipsită de temei.

Caracterul arbitrar al semnului lingvistic, cu importanța sa pentru aspectul funcțional al limbii, cu greu a mai lăsat loc, subliniază Wolfrang Viereck, pentru aspectul genetic al limbajului, adică pentru „studiul serios al motivației”. Văzută mai îndeaproape, totuși motivarea semnului nu se află în opoziție cu arbitrarul său atâta vreme cât legătura unui anumit motiv nu este obligatorie [8, p. 329].

Funcția primară a întregului sistem de formare a cuvintelor este cea denominativă. Față de conceptul „formarea cuvintelor”, fenomenul *nominației* este o noțiune mai cuprinzătoare. În spirit tradițional, cercetătorul urmărește scopul de a identifica mijloacele regulate de formare a cuvintelor. Teoria motivației cercetează calea parcursă de crearea a cuvântului la un nivel mai înalt de abstracție, urmărind premisele alegerii motivantului și drumul parcurs până la transformarea sa în inovație lexicală.

Punem în lumină, pe scurt, premisele formării unităților lexicele.

În timpul căutării numelui pentru noul obiect – necesitate în procesul comunicării –, vorbitorul compară, involuntar, prin intermediul asociației de idei (asociația fiind

o particularitate a psihicului de a lega între ele imagini senzoriale, idei) noul obiect cu imaginea percepută anterior a obiectului vechi. Astfel este găsit semnul caracteristic – un atribut comun (motivul) pentru lucrurile omogene (sau aparent omogene). În consecință, este găsit și cuvântul care denumește noul obiect. Atare cuvânt, existent în limbajul vorbitorului și care arată un alt obiect, va servi atât pentru desemnarea semnului comun al lucrurilor comparate, grație percepției senzoriale, cât și pentru numirea noului obiect în întregime. Într-adevăr, afirmă G. V. Leibniz, percepția senzorială ne oferă obiectul, conceptul – numele lui. A se compara: *ursoaică* „femela ursului” > *ursoaică* „coș de sobă, așezat în poziție orizontală în podul casei”, arie compactă în graiurile românești de la est de Prut [3, p. 288].

Pentru studiul motivației un deosebit rol îl au *Atlasul limbilor Europei* (ALE), primul atlas lingvistic continental, și atlasele unor grupuri de limbi, precum *Atlasul lingvistic romanic* (ALiR).

ALE este inițiat cu peste patru decenii în urmă. În 2014-2015 au apărut, la București, fasciculele 8-9 ale volumului I. Din 2004, președintele ALE este profesorul Nicolae Saramandu; arhiva ALE se află în prezent la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” al Academiei Române. În acest atlas sunt prezentate nu mai puțin de șase familii de limbi: altaică, bască, indo-europeană, caucaziană, semitică și uralică. ALE și ALiR sunt atlase interpretative, care utilizează deopotrivă metode tradiționale (onomasiologia și semasiologia) și inovatoare (redactarea *hărților de motivație*).

„Redactarea hărților de motivație este o metodă inovatoare de interpretare a datelor lexicale. Ea merge dincolo de interesul pentru etimologie și caută cauzele, motivația desemnării anumitor obiecte. Numai un proiect pe scară largă, cum este ALE, poate permite ca această abordare să fie întreprinsă cu succes” [8, p. 328].

Hărțile *motivaționale* sau *de motivație* privesc „*dinamica limbii*”, punând în evidență constatarea „mentalității comune” la vorbitori de limbi diferite, din cadrul unei familii sau mai multor familii de limbi. Hărțile de motivație pun în evidență, de asemenea, „un aspect mai puțin cunoscut sau mai puțin studiat până în prezent: motivarea semnului lingvistic este un proces permanent, vorbitorii «remotivând» semnul lingvistic atunci când raportul dintre acesta și realitatea extralingvistică (referentul) se opacizează” [5, p. 221].

Asemenea reflecții au fost susținute de numeroase exemple din ALE, ALiR și din atlasele naționale. Cunoscutul lingvist Mario Alinei analizează, de exemplu, motivația denumirilor pentru „curcubeu” în dialectele limbilor europene, venind totodată cu sugestii importante pentru fundamentarea teoretică a unei discipline lingvistice, care ar avea ca obiect de cercetare fenomenul motivației, propunând pentru această disciplină științifică termenul *iconomastică*. Boris Cazacu și Nicolae Saramandu relevă faptul că la originea majorității termenilor pentru „spic”, atestați în limbile europene, stau două motivații de bază (sau sensuri originare): a) „ascuțit, tăios; țepos, spinos”, tip caracteristic limbilor europene; b) „cap, capăt; proeminentă, vârful”, tip caracteristic, în general, limbilor *neindo-europene* [apud 5, p. 221-223]. La originea celor mai mulți termeni pentru „miriapod”, atestați în dialectele limbilor romanice europene, se află ideea de animal cu multe perechi de picioare (lăbuțe): fr. *mille-pattes*, *millepieds*, it. *centogambe*, sp. *ciempiés*, cat. *centcames* [4, p. 319-336].

În actul motivației se constată procese corelate și structurale. Motivația diferă mai des la nivelul motivantului concret (*pălărie de răsărită, căciulă ~, cușmă ~, casche-tă ~*). Motivația este însă, în mare parte similară, la nivelul *tipurilor de semne motivante, al motivemelor*. Prin urmare, motivația desemnării obiectelor reprezintă un criteriu foarte important în investigațiile contrastiv-tipologice ale resurselor lexicale din diverse limbi; ALE și ALiR constituie o sursă de cea mai mare importanță în acest domeniu. Se pare că în filologia românească prinde a se încetățeni termenul *Lingvistică motivațională*.

În contextul celor spuse mai sus, menționăm, de asemenea, că școala dialectologică de la Universitatea din orașul Tomsk, Federația Rusă, a elaborat, la începutul anilor '80 ai secolului trecut, *Dicționarul dialectal motivațional*, vol. I-II, în temeiul graiurilor rusești de pe cursul mijlociu al fluviului Obi (Siberia de vest), sub redacția prof. O. I. Blinova [9], care este și autoarea mai multor studii monografice: *Fenomenul motivației cuvintelor. Aspectul lexicologic* [10], *Motivologia și aspectele ei* [11] ș.a.

În ceea ce ne privește, unele aspecte ale motivației le-am examinat în monografia *Nominația lexicală* [14] și într-o serie de studii și articole [3, p. 222-272, 294-298]. Motivația unităților polilexicale stabile e studiată, în ultimii ani, de doctorul habilitat în filologie Angela Savin [7].

Cercetând în plan teoretic fenomenul motivației, ne integrăm, într-un fel sau altul, în domeniul *Lingvisticii motivaționale (Motivologiei)*, domeniu considerat de tot mai mulți cercetători drept disciplină științifică în devenire.

Referințe bibliografice

1. Evseev, I., *Derivarea semantică și derivarea morfematică*. În: „Analele Universității din Timișoara. Seria Științe filologice”, XV, 1977.
2. Humboldt, W. von, *Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității*. Versiune românească de Eugen Munteanu, București, Editura Humanitas, 2008.
3. Pavel, Vasile, *Studii de dialectologie și onomasiologie*, Chișinău, „Profesional Service”, 2014.
4. Pavel, V., Berejan, S., *Les designations romanes du mille-pattes*. În: Atlas linguistique roman (ALiR). Volumes II a: 1. Carte „Mille-pattes”; 2. Commentaires, Roma, 2001, p. 319-336.
5. Saramandu, N., Nevaci, M., *Hărți lingvistice motivaționale*. În: *Fonetica și Dialectologie*, XXIV-XXVI, 2005-2007, p. 221-228.
6. Saussure, F. de, *Curs de lingvistică generală*. Traducere de Izverna Tarabac, Iași, 1998.
7. Savin-Zgardan, Angela, *Probleme ale motivației unităților polilexicale stabile*, Chișinău, „Magna-Princeps” SRL, 2011.
8. Viereck, Wolfgang, *Atlasul limbilor Europei (Atlas linguarum Europae)*. În: *Fonetica și Dialectologie*, XXII-XXIII, 2003-2004, p. 327-332.

9. Блинова, О. И., *Мотивационный диалектный словарь. Говоры среднего Приобья*, I-II, изд-во Томского ун-тета. В соавт. с М. И. Янцененкой и др., Томск, 1982-1983.
10. Блинова, О. И., *Явление мотивации слов. Лексикологический аспект*. Учеб. пособие, Томск, 1984.
11. Блинова, О. И., *Мотивология и ее аспекты*, Томск, Изд-во Томского ун-тета, 2007.
12. Зиндер, Л. Р., *Условность и мотивированность языкового знака*. În: Фонетика. Фонология. Грамматика, Москва, 1971, с. 342-349.
13. Кубрякова, Е. С., *Теория мотивации и словообразование*, Москва, 2010.
14. Павел, В. К., *Лексическая номинация*, Кишинэу, «Штиинца», 1983.
15. Смирницкий, А. И., *Лексикология английского языка*, Москва, 1956.
16. Ульман, С., *Семантические универсалии*. În: Новое в лингвистике, выпуск 5, Москва, 1970, с. 250-258.

Institutul de Filologie al AŞM
(Chişinău)